

ISSN 2367-7031 / www.piron.culturecenter-su.org

БРОЙ # 13 / 2016 / 100 ГОДИНИ ОТ „ПРЕОБРАЖЕНИЕТО“ НА ФРАНЦ КАФКА

URL: http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2016/11/Gergana-Mircheva_Eugenics-and-Biopolitics.pdf

Евгеника и биополитика: основни понятия и методологически перспективи

Гергана Мирчева

Резюме: Текстът проследява някои водещи теоретични дебати и историографски тенденции в изследванията на евгеничните дискурси. Наред с това са очертани концептуални ядра на евгениката в световен мащаб – теми, понятия, реторически фигури и практически ефекти. Те са разпознати като елементи в общо биополитическо поле, включени в сложни отношения на „привличане“ и „отблъскване“ със „съседни“ дискурси: (социална) хигиена, предпазна медицина, физическа, криминална и расова антропология, демографски контрол, публично здравеопазване и пр. В тази интерпретативна рамка е направен опит за маркиране на ключови характеристики на българските евгенични проекти до Втората световна война. Аргументирана е тезата за разнопластовост, хетерогенност и културна (вкл. национална) специфичност на евгеничните идеи и практики като противоречиви феномени на модерността.

Ключови думи: евгеника, биополитика, историографски дебати, методология, образи на дегенерация, български евгенични проекти

Гергана Мирчева е доктор по културология на СУ „Св. Климент Охридски“. Води курс по медицинска антропология в магистърската програма по интегративна биоетика към СУ „Св. Климент Охридски“ и в бакалавърската програма по социална антропология на ПУ „Паисий Хилендарски“. Изследователските ѝ интереси са в областта на социалните изследвания на медицината и евгениката, биополитиката и биоетиката, модерната културна история на България и градските изследвания.

Въведение

Целта на статията е да представи някои основни концептуални и методологически линии, които следват проучванията на евгеничните дискурси във взаимодействието им с биополитически стратегии и практики. Паралелно с това ще бъдат открити тематични ядра на евгениката в сравнителноисторическа перспектива. Проблематизирането на биополитическото и историографският преглед на изследователски тенденции на свой ред очертават възможна интерпретативна рамка за „картографиране“ и на българските евгенични проекти до Втората световна война.

Културните и политическите турбуленции на XX век разширяват утопичния хоризонт пред науките като устройствен принцип на по-съвършен обществен ред и градиво на нови човешки светове във всевластието на разума. Вярата в природонаучното знание като надежден регулатор на социални енергии вдига и идеологическите залози в употребите му с цел национално превъзходство. Така в кризата на модерното време от първата половина на XX век става възможно под закрилата на науката колективни катарзиси на расовото „възкресение“ и „прераждане“ да се постигат с престъпления срещу човечеството.

В този контекст е донякъде обяснимо защо устойчивата и в съвременността масова представа за евгениката и/или расовата хигиена (като вече компрометирани „научни религии“) упорито гравитира в силовото поле на травматичната културна памет за Холокоста. През юли 1933 г. в Германия е приет, а от януари 1934 г. влиза в сила прословутият „Закон за предпазване от наследствено-увредено поколение“, според който всеки носител на наследствени заболявания може да бъде стерилизиран по хирургичен път, ако в съответствие с медицинската експертиза е налице голяма вероятност потомството му да страда от сериозно наследствено увреждане – физическо или умствено. Към началото на Втората световна война броят на стерилизираните е около 400 000 души. Расовата хигиена се издига до статут на официална доктрина на нацисткия режим, в резултат на което през 1935 г. е приет „Закон за защита на германската кръв и германската чест“, целящ да осигури чистотата на расата от еврейско „замърсяване“, а със „Закона за защита на наследственото здраве на германския народ“ от същата година се въвеждат задължителни предбрачни консултации и медицински свидетелства. След 1939 г. се разгръща секретната програма „Акция Т4“ по предложение на Хитлер за „милостиво убийство“ на nelечими

душевноболни пациенти. Състав от психиатри и лекари осъществяват евтаназия в газови камери в няколко психиатрични клиники спрямо пациенти, обозначени с кръстче, като подлежащи на умъртвяване, на основание специално разработен въпросник от една страница. След 1941 г. „експертизата“, придобита в газовите камери за пациенти с душевни разстройства, е усвоена в Аушвиц и човешките експерименти в немските концентрационни лагери, геноцидът и Холокостът се превръщат за дълго време в ако не единствени, то поне еднозначни определения на расовата хигиена.

Фиксацията на изследователския интерес обаче само върху нацистките програми за прочистване на „висшата раса“ в тяхната чудовищна нехуманност затруднява проследяването на сложната историческа динамика на стратегиите за легитимация на биологията и медицината в социалноинженерни проекти. По този начин се скриват от поглед и „миграциите“ на евгеничните проекти в Европа и извън нея. Кои най-общи моменти от историята на евгениката следва да бъдат припомнени, преди тя да се свърже – но без да се обвързва еднозначно – с нацисткия вариант на расова хигиена?

През 1865 г. Франсиз Галтън – братовчед на Чарлз Дарвин, предлага човечеството да овладее процеса на еволюция, а през 1883 г. именува тази програма за селективно размножаване „евгеника“ (от гръцката дума *eugenes* – „от добър род“ (благо-роден), т.е. с добро наследствено потекло). Съдържанието на новото понятие Галтън дефинира широко и експериментира с различни формулировки, според най-известната от които (от 1909 г.) евгениката е наука за „въздействията, подлежащи на социален контрол, които могат да подобрят или да влошат расовите качества на бъдещите поколения“. Всички последващи дефиниции в историята на евгениката се основават в една или друга степен на тази.

Като набор от теоретични и практически инструменти за социален контрол върху биологичната репродукция евгениката заляга върху представите на социалния дарвинизъм – популярна теоретична парадигма от края на XIX в., според която човешкият живот в рамките на социалния се ръководи от биологичния императив за оцеляване на най-приспособимите, т.е. на най-пригодните. В социалнодарвинистките и евгенични термини човечеството представлява йерархия на колективни тела, някои от които са биологично по-добре „екипирани“ от други.

Галтън и последователят му – математикът Карл Пиърсън, директор на Галтъновата лаборатория за национална евгеника към Университетския колеж на Лондон, разработват т.нар. биометричен подход към евгениката. Той предлага нови и

комплексни статистически модели за обяснение на феномените на наследствеността, които впоследствие се прилагат към напълно различни области. Където и да погледне, Галтън вижда прояви на наследственост – на физическите, но и на моралните качества, на болестите и дефектите – от туберкулозата до предразположението към опиума, от лудостта до вегетарианството, както и неудържимата страст към пиене, хазарт, силни сексуални страсти, и съвсем не на последно място – склонността към пауперизъм, престъпност, насилие или измамничество¹. За „бащата на евгениката“ наследствените характеристики се предават от родителите на следващите поколения непроменени, откъдето произтича и възможността, предвидена в книгата му „Наследственият гений“, за производство на даровита раса чрез система от подходящи бракове, предписани от научния разум.

Както подчертава Никълъс Роуз, евгеничната стратегия във вида, в който възниква във Великобритания, представлява своеобразен комплекс от връзки между концепцията за индивидуална патология, от една страна, и от друга – статистическия дискурс за разпределението на човешките качества в рамките на населението, биологичната теория за наследяването на способностите и тяхното предаване през поколенията, последиците от раждаемостта при различните социални групи и социалнополитическия анализ на последиците от качеството и ефективността на населението за благополучието и успеха на нацията².

Програмата на Галтън предвижда не само поощряване на размножаването на считаните за биологично пригодни индивиди (т.нар. от него позитивна евгеника), но и ограничаване и възпрепятстване на възпроизводството на стигматизираните като наследствено малоценни, долнокачествени или напълно негодни елементи (т.нар. негативна евгеника). В хода на развитието на позитивноевгеничните концепции се предлагат и прилагат в различни държави разнообразни социални и финансови привилегии за тези, чиито генетични характеристики се провиждат като ценни (напр. безлихвените кредити за наследствено здрави многодетни семейства или създаване на училища за даровити деца и пр.). Диапазонът на негативната евгеника включва широк набор от мерки – от сегрегация в трудови колонии, лагери и приюти, през брачни

¹ Diane B. Paul, *Controlling Human Heredity: 1865 to the Present*. Atlantic Highlands, N. J.: Humanities Press, 1995, 31.

² Nicholas Rose, *The Psychological Complex: Psychology, Politics and Society in England, 1869-1939*. London: Routledge & Kegan Paul, 1985.

забрани и медицинско освидетелстване, до стерилизация, кастрация, евгенични аборти и евтаназия на „негодните“.

В началото на XX век стартира процес на рецепция на евгенични идеи и практики в световен мащаб. В САЩ евгеничното движение започва през т.нар. Прогресивна ера и остава активно до 1940-те³. То получава значителна подкрепа от изтъкнати научни авторитети като Харвардския възпитаник, зоологът Чарлз Давънпорт, специалист по растителна генетика Едуард Ийст и нобеловия лауреат, генетика Херман Мюлер. Давънпорт е един от първите американски учени, които възприемат Менделизма (възлов момент за появата и развитието на евгенистичните концепции е преоткриването през 1900 г. на законите на Грегор Мендел за наследствеността, създадени през 1865 г. и negliжирани от съвременниците му)⁴. През 1910 г. Давънпорт основава със средства, осигурени от вдовицата на ЖП магнат Едуард Хариман, т.нар. Служба за евгенична регистрация (*Eugenics Record Office*). За времето, в което действа, тя е финансирана от редица фондации и частни донори, вкл. Рокфелер младши. Службата се превръща в център на американската евгеника – за събиране на релевантна евгенична информация чрез многобройни фамилни проучвания, подкрепа за изследвания на определени наследствени белези и болести, брачни консултации, обучаване на полеви изследователи и внушително количество публикации по провежданата дейност⁵.

През 1907 г. щатът Индиана приема първия в света закон за стерилизация на физически недъгави, душевноболни и престъпници⁶. Към 1935 г. 30 американски щати са приели стерилизационни закони и между 20 000 и 30 000 души стават обект на принудителна стерилизация. Евгениката, вкл. позитивната, трупта обществен престиж и популярност – разгръща се мощна евгенична пропаганда, масово се провеждат

³ За историята на евгеничното движение в САЩ вж. Daniel J. Kevles, *In the Name of Eugenics: Genetics and the Uses of Human Heredity*. New York: Knopf, 1985; Philip R. Reilly, *The Surgical Solution: A History of Involuntary Sterilization in the United States*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1991; Stefan Kühl, *The Nazi Connection: Eugenics, American Racism, and German National Socialism*. New York: Oxford University Press, 1994; Ruth C. Engs, *The Eugenics Movement: An Encyclopedia*. Westport, CT.: Greenwood Press, 2005; Mark A. Largent, *Breeding Contempt: The History of Coerced Sterilization in the United States*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 2011, и др.

⁴ Експерименталните опити на Мендел с грахови растения отхвърлят представата, която Дарвин и Галтън все още защитават, че генетичната структура на поколението е прост синтез от белезите на родителите (в случая с хората), и доказват, че конкретните генетични белези могат да бъдат доминантни или рецесивни и че унаследяването им протича по математически закони.

⁵ Вж. Diane B. Paul, *Controlling Human Heredity*, 8-10; Garland E. Allen, “Eugenics and American Social History, 1880-1959”, *Genome*, vol. 31 (1989), 885-889, цит. по Diane B. Paul, *Controlling Human Heredity*, 8.

⁶ Marius Turda, *Modernism and Eugenics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010, 38.

състезания за здрави и първокачествени (fitter) семейства и пр. През 1939 г. Службата за евгенична регистрация е затворена като лишена от научни основания.

Междувременно евгениката процъфтява в Германия във варианта си на расова хигиена, при това с американска помощ. През 1927 г. Рокфелеровата фондация финансира Института за антропология, човешка генетика и евгеника „Кайзер Вилхелм“ в Берлин. Директорът на Института – генетикът Юген Фишер, си сътрудничи с Давънпорт за създаването на Международна федерация на евгеничните организации. С идването на нацистите на власт медицинската професия е натоварена със задачата да разработи национална програма за расова хигиена.

Евгеничното поле обаче надхвърля както идеологиите на тоталитарните режими, така и пространството на лабораториите и академичните институции и става част от модерното културно въображение, особено в периода след Първата световна война: евгенични движения или по-маргинални проекти се разгръщат в повечето европейски държави, в Северна и Латинска Америка, Япония, Китай и Русия.

През 20^{-те} и 30^{-те} години на миналия век изявени представители на българските медицински среди, юристи и социални учени инициират дебат върху евентуален български закон за стерилизация на различни категории „наследствено малоценни“ индивиди. Като образци за българския законодател се сочат германския „Закон за предпазване от наследствено увредено поколение“, приет от националсоциалистите през 1933 г., както и други европейски и американски стерилизационни закони. Инициативите за прокарване на такъв закон и у нас образуват „твърдото ядро“ на българските евгенични проекти за национално „оздравяване“. Те включват още серия от алтернативни и паралелни мерки, засягащи здравеопазването, наказателното правосъдие, образованието, брачната, сексуалната и публичната хигиена, и са подложени на дебат в рубриците на т.нар. негативна и позитивна евгеника.

Питането за това как става възможен евгеничният дискурс, е и питане за това кои са неговите обекти и как те стават възможни. Кое сродява „изродените телесно, вродените престъпници, неизцеримо болните от заразни болести с наследствени последици [например сифилис и туберкулоза – б. м., Г. М.], лудите и други подобни“⁷, които видният български зоолог проф. Стефан Консулов (наред с мнозина други интелектуалци у нас) препоръчва за стерилизация. Като такива „подобни“, подлежащи

⁷ Стефан Консулов, *Изразждането на културното човечество. Борба с изразждането*. София: Популярна наука, 1928.

ако не непременно на стерилизация, то на други евгенични или психохигиенни мерки за справяне с болестотворния им потенциал, се обсъждат: „морално застрашените“⁸, „неприспособимите към живота“⁹, „хората със силен полов инстинкт, който ги е довел до онаниране“¹⁰, „полово аномални от всякакво естество“, които са извършили определени сексуални престъпления „или пък поради своето предразположение всеки момент биха могли да извършат такива“¹¹, „дръпнати, страстни, чудаци“, „крайно опърничави“ или просто „проблематични натури“¹². Всички тези фигури са (дис)квалифицирани като „отрицателни единици в обществото“¹³, малоценни или негодни индивиди, обобщени най-точно от професора по наказателнопроцесуално право Никола Саранов като „в по-голяма или в по-малка степен аномални“¹⁴. И всички техни дефиниции се разгръщат в (зло)употреби на биомедицински норми.

Те образуват сложен нормативен комплекс, в който се генерират знание и власт за експертно регулиране на социалното участие, както и за конструиране на индивидуални и колективни идентичности. С думите на Даян Портър: „дали чрез планирането на евгенично оздравено общество, или в контекста на корпоративното управление на общностния живот, късният деветнадесети век идентифицира нова мениджърска роля на медицината и социалните науки в модерната политическа държава“¹⁵. Самата евгеника, както подчертават мнозина нейни изследователи, като Франк Дикътотер, Пол Уайндлинг, Мариус Турда, Нанси Степан¹⁶ и др., се разгръща в сложни отношения на „наследяване“, конкуренция и коопериране, на противопоставяне и допълване с близки и „съседни“ програми на биосоциално инженерство – обществена хигиена и социална/предпазна медицина, физическа, криминална и расова антропология, демографски контрол, публично здравеопазване и пр. Това, което ги събира в споделено хетерогенно поле, са гъвкави и променливи комбинации от

⁸ Стефан Данаджиев, *Принципите на психическата хигиена*. София: Художник, 1935, 169.

⁹ Никола Боев, *Принципи на душевната хигиена*. София: Художник, 1934, 14.

¹⁰ Стефан Данаджиев, *Принципите на психическата хигиена*, 37, 130, 34.

¹¹ Никола Саранов, „Една съвременна проблема на расовата хигиена и на криминалната политика“, *Просвета* 1 (1937), 38, 35.

¹² Пак там, 27.

¹³ Стефан Консулов, *Изразждането*, 34.

¹⁴ Никола Саранов, „Една съвременна проблема на расовата хигиена и на криминалната политика“.

¹⁵ Diane Porter (ed.), *Social Medicine and Medical Sociology in the Twentieth Century*. Amsterdam-Atlanta, GA: Rodopi, 1997, 7.

¹⁶ Frank Dikötter, „Race Culture: Recent Perspectives on the History of Eugenics“, *The American Historical Review* 2 (1998), 467-478; Geoff Eley, „Introduction 1: Is There a History of the Kaiserreich?“, *Society, Culture, and the State in Germany, 1870-1930*, ed. Geoff Eley. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996, 31, 28; Marius Turda, *Eugenics and Modernism*, 2; Nancy Stepan, *The Hour of Eugenics: Race, Gender, and Nation in Latin America*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 90; Paul Weindling, *Health, Race, and German Politics between National Unification and Nazism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

органистични и социалполитически визии, като често пъти границите между биологизиращите или социологизиращите подходи са твърде уязвими. Нещо повече, съдържанията на евгеничното са винаги културно (вкл. национално) специфични.

Както и в други страни, и в България те се полагат в рамките на едно по-широко хигиенизаторско движение. Ключова роля в него имат стратегиите и практиките на т.нар. социална хигиена. Хетерогенните евгенични дискурси са обвързани както с развитието на биологическите, така и на медицинските дискурси, вкл психиатрията и медицинската психология.

Водеща теза на текста е, че евгениката може да се мисли като продукт на модерността, който е невъзможен без определени стратегии и технологии, инкорпорирани в развитието на западните биомедицински дискурси от края на XVIII век насетне. Следователно питането за условията на възможност и значенията на евгеничните норми прераства в по-общия и централен изследователски въпрос за биомедицинските норми – за техните концептуални модели, културни основания и политически функции в модерността. Самият евгеничен дискурс се разглежда тук като ексцес в исторически употреби на хибридации между био-медицински, социо-културни и в частност държавно-правни норми в различни институционални пространства.

Евгениката срещу индивидуалното, социалното и расовото израждане

В популярните представи, наложени от по-старата историографска традиция, за които стана дума във въведението, евгениката се свежда главно до псевдонаучно знание, инструментализирано за целите на фашистки и расистки злоупотреби. Националните евгеники обаче, които се развиват в световен мащаб, нямат твърдо фиксирана политико-идеологическа афилиация. Във Франция евгеничните идеи често се подкрепят от революционното ляво, в Русия се създава „болшевишка евгеника“, а движещата политическа сила зад стерилизационните закони в скандинавските държави от края на 1920-те и 1930-те години са социалдемократически партии, които са в политически възход. При това в процеса на приемането на евгенично законодателство активно участие вземат либерали и консерватори. Трима от водещите генетици на XX век и симпатизанти на евгениката – съветският учен А. С. Серебровски,

американецът Х. Дж. Мюлер и британецът Дж. Б. С. Халдейн, споделят леви политически идеи¹⁷.

„Арийството“ конституира само отделен сегмент от германската расова хигиена, както убедително демонстрира например Шийла Вайс във връзка с идеите на Вилхелм Шалмайер, един от „бащите-основатели“ на немската евгеника, заложил легитимациите ѝ в посока „научно управление“ на обществото¹⁸. Антисемитизмът е също само едно от разклоненията на евгеничните дискурси, нерядко поддържани от еврейски учени, като Елсуърт Хънтингтън, немските генетици от Ваймарския период Ричард Голдшмит, Хайнрих Пол и Курт Щерн, професорът по зоология в Калифорнийския университет Самуел Джаксън Холмс, наред с мнозина други, като социолога от руски произход Иван Кинкел, който развива научно-преподавателска дейност в България, например. Авторът на една от най-детайлните исторически реконструкции на немската медицина и евгеника от втората половина на XIX век до средата на 1940-те – Пол Уайндлинг, подчертава концептуалното и политическо многообразие на евгениката като „разделена наука“ дори в периода на нацисткото управление¹⁹.

Друго масово клише за евгениката я дисквалифицира като категорично преодолян злокачествен продукт на „лошата“ наука, т.е. като извращение на рационалното модерно научно знание и порочна практика на научно-политическа корупция. Марк Адамс аргументира необходимостта от деконструиране на мита за евгениката, в който тя се явява като „незаконородена и злонамерена братовчедка“²⁰ на „добрата“ наука генетика, която разобличила субективистките ѝ, предразсъдъчни постулати и научни „перверзии“. За целта се пропускат неудобни исторически моменти, като факта, че последната част от класическия труд на Р. А. Фишер върху популационната генетика е посветена на евгениката. В тази връзка Даян Пол подчертава евгеничната връзка поне до края на 1940-те, а в някои случаи и началото на 1950-те – в професионалните биографии на британски и американски генетици, еднакво отдадени на менделизма и теорията на Морган²¹.

¹⁷ Вж. Mark Adams, “Toward a Comparative History of Eugenics”, *The Wellborn Science: Eugenics in Germany, France, Brazil, and Russia*, ed. Mark Adams. Oxford: Oxford UP, 1990, 220.

¹⁸ Sheila F. Weiss, *Race Hygiene & National Efficiency: The Eugenics of Wilhelm Schallmayer*. Berkeley – Los Angeles – Oxford: University of California Press, 1987, цит. у Mark Adams, *Toward a Comparative History of Eugenics*, 220.

¹⁹ Paul Weindling, *Health, Race, and German Politics*, цит. у Mark Adams, *Toward a Comparative History of Eugenics*, 220.

²⁰ В метафората на Марк Адамс се открива препратка към родствената връзка на Дарвин и братовчед му Галтън. Вж. Mark Adams, *Toward a Comparative History of Eugenics*, 219.

²¹ Вж. Diane B. Paul, “Eugenics and the Left”, *Journal of the History of Ideas* 45 (1984), 567-590.

Отвъд емпиризма на фактите, привързващи евгеничните употреби към целия политически спектър, и потвърждаващи или прикриващи родствената връзка „евгеника – генетика“ се открива по-широк концептуален хоризонт. В него тези факти получават значения си като производни от срастването между наука и политика, от една страна, и от опозицията между наука и псевдонаука, от друга. Ако приемем, че наука и политика трябва да бъдат в опозиция, така както науката и псевдонауката, но заскобим науката като постоянен и непроблематичен член на двете опозиции, логическото следствие би било, че псевдонауката е политизирана наука, т.е. идеология. Самата аморфност на политико-идеологическите зависимости на евгениката, обаче, показва тяхната непродуктивност като критерий за проясняване на базисните ѝ характеристики, също както генетичните компоненти на евгениката проблематизират фундаментално самата генетика като аполитична наука. Следователно приближаването или раздалечаването между науки и политики изисква друг тип рефлексия, който поставя наново централното питане за „естеството“ на политическото и обвързва отговорите му с въпроса за научното „естество“. Дали и доколко политическото е вътрешно присъщо на всяко научно знание, или е привнесено отвън съдържание и следователно чужд идеологически елемент? Какви са и какви трябва да са границите между наука и политика и изобщо етическите и културните граници на научните политики за (управление на) обществото?

От 1980-те и 1990-те години насетне се развиват нови методологически похвати за историзирането на евгеничните проекти и тежат интердисциплинарни дебати върху спецификите на разнопосочните им научни, социални и политически основания. Историята на биомедицината се преориентира към онези измерения на знанието в биологични и расови термини, които не започват и не приключват с Холокоста²².

В тази връзка Джеф Илей например предлага една дискурсивно ориентирана културна история на нацизма и неговата „биологична политика“ да замени традиционните исторически критики върху идеологията. Илей визира доминиращия социалноисторически жанр на 1960-те и 1970-те години върху „идеологическите корени“ на нацизма, чиито конвенции са зададени до голяма степен от Фриц Щерн²³ и

²² Вж. Robert Nye, “Historiographical Reviews. The Rise and Fall of the Eugenics Empire: Recent Perspectives on The Impact of Biomedical Thought in Modern Society”, *The Historical Journal*, vol. 3 (1993), 687-700.

²³ Fritz Stern, *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of Germanic Ideology*. Berkeley: University of California, 1961.

Джордж Мос²⁴. В този „жанров“ контекст идеологията функционира като набор от фалшиви и зловредни вярвания, често изкривяващи по-стари мисловни традиции, в резултат от патологиите на германския исторически контекст (парадигмата *Sonderweg*), и които се активират в екстремни състояния на социална криза. Въпросните деформации обаче са разпознаваеми недвусмислено в своята „инцидентност“, в сведеността си до определени – в конкретния случай – нацистки политики, институции и предпоставки, вкл. индивидуални решения. Те са концентрирани в отчленим увреден пласт на социалната тъкан, който може да се изреже от „нормалната“ рационалност на общия исторически поток. Илей призовава за разширяване на това отесняло понятие за идеология и за модифицирането му от една „постфукоянска транскрипция на идеологията (като дифузиращи значения, репрезентации, нормативни предпоставки и практики)“²⁵. Това изисква дискурсивният анализ да установи културноисторическа приемственост в производството на определени нормативности, които предхождат и подготвят идването на нацистите на власт. Илей подчертава „кохерентността на годините между 1890 и 1930-те като единен контекст, в който определени теми като национална идентичност, социална хигиена и расов национализъм се свързват помежду си“²⁶. Реконструирането на връзките налага микроанализ на стратегии за социална политика, конструкции на фигурата на престъпника, понятия за нормално и анормално, регулации на сексуалността, дефиниции на интелигентността и изобщо – на концепции за културната ценност на индивида и на социалния „организъм“.

Така промислен, нацистският експес не е пристъп на ирационалност в псевдонауката, а продължение на достиженията на „достойната“ наука, положена в основанията на технократичния разум и просвещенския дух²⁷. В този смисъл Джеф Илей се присъединява към научния лагер, изследващ фашистките, расистки и евгенични политики не като аберация на модерния (просвещенски) проект, а като интегрална част на модерността, немислима без развитието на определена научна рационалност, „свободна от морални ценности“ и зависима от научните технологии и технологиите на държавната власт²⁸.

²⁴ George L. Mosse, *The Crisis of German Ideology*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1966.

²⁵ Geoff Eley, “What is Cultural History?”, *New German Critique*, vol. 65 (1995), 25.

²⁶ Пак там, 26.

²⁷ Вж. и Detlev Peukert, “The Genesis of the ‘Final Solution’ from the Spirit of Science”, *Reevaluating the Third Reich*, eds. Childers, Thomas and Jane Caplan New York: Holmes and Meier, 1993, 234-252.

²⁸ За връзките *евгеника – фашизъм – модерност* вж. още Peter Fritzsche, *Germans into Nazis*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1998; Richard Weikart, P. From Darwin to Hitler: Evolutionary Ethics, Eugenics, and Racism in Germany. Basingstoke: Palgrave, 2004; и др.

Ако разбирането на Зигмунт Бауман за расистките дискурси се отнесе към евгеничните, то те също представляват „изцяло модерно оръжие в провеждането на предмодерни или поне не изключително модерни битки“²⁹. Бауман експлицира метафората на градинарството (с която си служи и Мери Дъглас в описание на механизмите на омърсяването и пречистването³⁰). Разгръщайки Баумановата метафора, може да се каже, че бюрократичната държава в модерността актуализира архетипната фигура на градинаря и модерната – на медицинския „работник“. В техния синтез става възможно елиминацията на анормалните индивиди да се подчини в крайна сметка на конструктивна стратегия по оздравяване и обогатяване на средата подобно на социална почва, от която трябва да бъдат изкоренени болните елементи и бурените, които смуцават градинската естетика и подредбата на „здравите“ и красивите“ елементи. („Естетизацията на здравето“ е добре познат феномен на фашистката реторика³¹.)

Фуко също възприема „държавния расизъм“ като парадоксално съчетание на „архаична“ суверенна власт и модерна биополитика, вътрешно-присъщо на всички модерни държави, макар и при специфични обстоятелства и в различна степен. Докато в „Суверенитет, територия, население“ той подхожда към нормализационните процедури на биополитиката в термините на сигурността, в цикъла лекции от предходната 1976/7 г. изходната точка е принципът на войната като аналитична матрица на (био)властта³². Тези различни значения на биополитическото в перспективата на Фуко имат подчертана тежест в концептуалния товар на изследването. Това предполага последователното им и по-подробно представяне тук.

Ключов за появата на модерните биополитики е феноменът „население“, чиято видимост става възможна с демографския ръст в контекста на индустриализацията и урбанизацията през XVIII век. Той се характеризира с множественост („биомаса“), времева динамика и статистически колебания. Не просто понятието за население, но и самата негова реалност се конструира като ефект на нов тип „биовласт“, която превръща базовите биологични характеристики на човешките множества в обект на

²⁹ Zygmund Bauman, *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity Press, 1989, 61.

³⁰ В „Чистота и опасност“ М. Дъглас използва метафората на градината, за да обясни пречистващата сила на ритуала срещу омърсяване, но и позитивните функции, които упражнява включването в него на аномалното като източник на амбивалентна, деструктивно-креативна сила: „градината не е килим; ако бъдат отстранени всички плевели, почвата обеднява“. Вж. Мери Дъглас, *Чистота и опасност. Анализ на понятията за омърсяване и табу*. София: Лик, 2005, 247.

³¹ Вж. Carol Poore, *Disability in Twentieth-Century German Culture*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2007.

³² Момчил Христов, „Генеалогия на биополитиката“, *Социологически проблеми* 1/2 (2006), 252-269.

политическа стратегия³³. Ражда се биополитиката като „власт, която позитивно се упражнява върху живота, като се заема да го управлява, да го увеличава, да го множи, да осъществява върху него прецизен контрол и цялостно регулиране“³⁴. Във връзка с този нов тип „управляемост“ на населението възниква необходимостта да се организира апарат, който да осигури не само неговото подчинение, но и постоянното нарастване на полезността му. Грижата за населението в диспозитива на сигурността и биополитиката се разгръща чрез поощряване на полезните ефекти и овладяване на рисковете от биологични процеси и заплахи, свързани с раждането, болестта, (въз)производството и смъртта³⁵.

Ако суверенитетът се упражнява в политическите граници на определена територия, а дисциплинарната власт „заема“ територията на функционално разпределените индивиди-тела, то диспозитивът на сигурността се „вмества“ върху „тялото-вид“ (т.е. върху човешките същества като биологичен вид)³⁶. Властта върху живите същества не се упражнява чрез директни въздействия върху инертна маса, а чрез индиректни интервенции върху потоци от възможни събития. Става въпрос за управление на „естествени процеси“, върху които „могат да се прикачат определени авторитарни, но рефлексивни и калкулативни трансформации“³⁷. С други думи, суверенът трябва да въздейства върху комплексната биосоциална среда, с която е обвързано съществуването на индивидите, ако иска да „владее“ и модифицира населението. Именно „средата“ – неслучайно референт на биологично (Ламаркианско) понятие – позволява циркулацията на природни елементи и артефакти и функционира като означаващо за границите на управляемостта: от биологичната вкорененост на човешките същества до моралното им съществуване в публичността. В „средата“, конструирана статистически в серии от променливи, се прицелват и циркулират и биополитическите елементи на една власт от дистанция и на един нормативен корпус от знания за „натурата“ на човешките същества и природните закони, на които се подчинява населението. В сърцевината на тази научно-специализирана охрана на колективното здраве и благополучие като аспект от политикономията на управляемостта ще встъпи и медицината „във висшата си функция на публична

³³ Пак там, 16.

³⁴ Мишел Фуко, *История на сексуалността. Том I: Волята за знание*. Плевен: ЕА, 1993, 184.

³⁵ Мишел Фуко, *Трябва да защитаваме обществото. Цикъл от лекции в Колеж дьо Франс 1975-1976*. София: Лик, 2003, 275.

³⁶ Мишел Фуко, *Волята за знание*, 193; Мишел Фуко, *Трябва да защитаваме обществото*, 274.

³⁷ Michel Foucault, *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977-1978*, trans. Graham Burchell. New York: Palgrave Macmillan, 2009, 104.

хигиена³⁸. Това, което Фуко описва в „Сигурност, територия и население“, всъщност е раждането на социалната медицина с нейния набор от хигиенни и превантивни мерки като аспект на модерната биополитическа власт-знание. Тази медицина на социалното постепенно ще се разгъне по протежението на цялото „многочислено тяло, тяло с множество глави“³⁹ на общността-население, ще го медикализира, за да го нормализира, при това с политически пълномощия от държавата.

В тази връзка Фуко разглежда ваксинацията срещу вариола като нагледен пример за смисъла, в който може да се дефинира нормализиращият ефект в диспозитива на сигурността. На първо място, този ефект се основава на едно специфично понятие за болестта (вариола), което е обусловено от количествен анализ на „разпределение на случаи“ на заболяването в дадена популация по темпорална и пространствена ос. Става въпрос за статистическо изчисляване на вероятни случаи според степени на риск от заболяемост и смъртност за различни групи от населението и съответно за индивидите в тях. Индивидуалният случай (в термините на патологичната медицина) се „колективизира“, бидейки интегриран като количествена величина върху получената крива на разпределение, с което се постига същевременно „индивидуализиране на болестта като колективен феномен“⁴⁰. Превантивномедицинските техники се вписват на равнище дефиниране на рискове и рискови групи, диференциране на аномални и инструменти за синхронизирането им спрямо нормалните.

Ако примерът с вариолата може да се интерпретира като акцент върху позитивните/продуктивни ефекти на социалномедицинската нормализация, то анализът на „държавния расизъм“ очертава пароксизмите на биовластта⁴¹ в хоризонта на това, което ще наричам „евгенична нормализация“. Диспозитивът на сигурността преобръща архаичното право на суверена „да накараш да умре или да оставиш да живее“ с правото „да накараш да живее или да оставиш да умре“. Парадоксално появата на биовластта налага одържавяване на расизма, разбиран като „средство (...) да се внесе разрив в тази област на живота, за който властта е поела грижа: разривът между онова, което трябва да живее, и онова, което трябва да умре“⁴². Така се етатизират „расите“ като термини на биологично противопоставяне (вкл. аномални, дегенерати, престъпници). Расизмът се

³⁸ Мишел Фуко, *Трябва да защитаваме обществото*, 275.

³⁹ Пак там, 277.

⁴⁰ Michel Foucault, *Security, Territory, Population*, 88.

⁴¹ Вж. Мишел Фуко, *Трябва да защитаваме обществото*, 290-295.

⁴² Пак там, 288.

активира като „условието за „приемливост на умъртвяването в обществото на нормализирането“⁴³. Другата му функция е позитивна – расизмът реновира старата войнска връзка „ако искаш да живееш ти, трябва другият да умре“, като я биологизира, така смъртта на низшите видове преутвърждава живота на висшите и пречиства, оздравява самия живот. В този ключ, макар и извън терминологията на Фуко, всъщност получават фундаменталните си основания негативната и позитивната расова хигиена. Нацистката държава като съчетание на архаична суверенна власт върху живота и смъртта, упражнявана в диктатура, с модерна биовласт постига най-екстремната, но и най-парадоксална точка на биополитическото. Така унищожаването на „чуждите“ раси става недостатъчно и само тоталното излагане на собствената на смърт би могло да я въздигне до сублимния статус на висша раса, възкресена. Този регенеративно-деструктивен проект според Фуко представлява радикално, но закономерно следствие от властовата механика на модерната държава⁴⁴.

Едуард Рос Дикинсън обаче отхвърля разбирането на Дж. Илей, че микрофизиката на властта в генеалогичния модел на Фуко може да обясни конструкцията на бюрократичния апарат в рамките на нацистката държава. Според Дикинсън „развитието на науката за човешката наследственост и амбицията за тотална социална „реновация“ (...) правят нацистките политики теоретично възможни. Това, което ги прави реални, е тоталитарната диктатура“⁴⁵. Дикинсън търси компромисен модел, който отчита биомеханиката на властта във фукоянски термини, и критиката на тоталитаризма като критика на идеологията, имплицитно традициите, изхождащи от Хана Аренд и Адорно. В тази връзка той разграничава тоталитарна и демократична биополитика и подчертава модерното гражданство, либералните права на индивида и законовите ограничения пред тоталното господство на определени научни и политически проекти като продуктивни аспекти на биовластта в социалната държава.

Така дебатите върху корелациите между наука и идеология се пресичат с друга ос на проблематизиране: модерност – антимодерност. Историкът на румънската евгеника Мария Букур подчертава, че евгениката „не позволява лесно дихотомно категоризиране – или традиционалистка, или модернизационна“⁴⁶. Възможна

⁴³ Пак там, 289.

⁴⁴ Пак там, 292-295.

⁴⁵ Edward Ross Dickinson, “Biopolitics, Fascism, Democracy: Some Reflections on Our Discourse about ‘Modernity’”, *Central European History* 37 (2004), 1-48.

⁴⁶ Maria Bucur, *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2002, 11.

концептуална формула за съвместяването им е понятието на британския историк Роджър Грифин „програмен модернизъм“. Грифин всъщност преобръща понятието на Джефри Хърф „реакционен модернизъм“⁴⁷, което идва да опише несъответствието между активното потребление на модерни технологии от фашизма, от една страна, и отхвърлянето на просвещенските ценности и институциите на модерната либерална демокрация, от друга. Грифин, обратно, подчертава социално-трансформативния елемент на фашизма в качеството му на „еволюционна идеология“⁴⁸. Надхвърляйки теоретичното наследство на историята на изкуството, терминът „модернизъм“ според Грифин може да означава и радикални политически проекти като фашизма и евгениката, които се стремят да преодолеят негативните тенденции на западната модернизация – секуларизацията и разпадането на общностния номос, като предлагат и се стремят да сбъднат визията за възрожден социален свят в нова темпоралност⁴⁹.

Същевременно хетерогенността на евгеничните стратегии и практики налагат фокус върху историческата им динамика и вариации. Социално-конструктивистки перспективи (в широк смисъл) поставят на изпитание есенциалистките определения както на евгеничния дискурс, така и на неговите изследователи. За евгеника, вместо за евгеники, т.е. генерално, може да се говори само в широк смисъл (и условно), като се държи сметка за множествеността както на понятието, така и на приложенията му. Евгениката се сдобива с различни форми и значения в различните държави и в контекста на различни научно-институционални, политически и културни традиции.

Множественост, пластичност и синкретизъм се проявяват като основни характеристики на евгениките, когато дискурсивното им съдържание бъде разпластено отвъд фиксациите на „евгениката“ като „есенциалистски монолит“⁵⁰. В термините на дискурсивния анализ евгеничното може да се определи като „полисемантична мисловна система“⁵¹ и като гъвкав дискурсивен феномен, който според Лене Кох не е

⁴⁷ Jeffrey Herf, *Reactionary Modernism: Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

⁴⁸ Roger Griffin, “Revolution from the Right: Fascism”, *Revolutions and the Revolutionary Tradition in the West: 1560 – 1991*, ed. Dorothy Parker. London: Routledge, 2000, 185-201.

⁴⁹ Roger Griffin, “Modernity, Modernism, and Fascism: A ‘Mazeway Resynthesis’”, *MODERNISM/modernity*, vol. XV (2008), 11-14.

⁵⁰ С аргумента на Марк Адамс: „Твърдейки, че евгениката не е есенциалистски монолит, не предпоставям, че тя не се е самоопределяла като единно цяло, но до каква степен това единство надхвърля реториката на човешкото усъвършенстване, предстои да се изследва“. Вж. Mark Adams, “Toward a Comparative History of Eugenics”, 221.

⁵¹ Вж. Richard Weingart, “Eugenics – Medical or Social Science?”, *Science in Context* 8 (1995), 197-207, цитиран в тази връзка и от Marius Turda, *M. Modernism and Eugenics*, 3.

сводим до фиксирана, твърда онтологична даденост⁵². За Майкъл Шварц евгеничният дискурс е многопластов комплекс от субдискурсивни единици, който удържа техните „разбягващи се“ съдържания в състояние на динамичен синтез, на конкуренция и частично оспорване помежду им⁵³.

Следователно, както твърди и Робърт Най, не може да говорим за евгениката като за кохерентно единство от идеи, а още по-малко като за еднопосочно политическо движение⁵⁴. Отгук и необходимостта да мислим вариативните смисли на евгеничната реторика като положени в определени дискурсивни практики, т.е. да ги мислим културноисторически. Значенията на евгеничното подлежат на исторически предоговаряния и предефинирания в зависимост от специфичните национални култури, към които се адаптират. В тази връзка се очертава като перспективно направление на съвременните изследвания на евгениката нейната сравнителна социална и културна история. Заслужава да се отбележат класическото изследване на Даниел Кевлърс върху връзките между евгениката във Великобритания и САЩ⁵⁵ и влиянието им върху немската расова хигиена, сборникът под редакцията на Марк Адамс върху евгеничните движения в Германия, Франция, Бразилия и Русия, проучването на скандинавските стерилизационни политики под редакцията на Гунар Броберг и Нилс Рол-Хансен⁵⁶, както и работата на Нанси Степан върху „превантивните евгеники“ в Бразилия, Аржентина и Мексико⁵⁷. В началото на XXI век излизат от маргинализираната си историографска позиция изследванията на евгеничните проекти и движения в Централна и Югоизточна Европа⁵⁸. Посочените изследвания проблематизират евгеничното поле като локално и транснационално едновременно, т.е. като структурирано чрез усвояване и еманципация на „пътуващи концепции“ – научни, политически и общокултурни. В рамките на т.нар. мрежови анализ се проследяват трансферите на евгенични модели/проекти и комуникирането им в практики,

⁵² Lene Koch, “Past Futures: On the Conceptual History of Eugenics: A Social Technology of the Past”, *Technology Analysis & Strategic Management*, 3/4 (2006), 329-344; Lene Koch, “Eugenic Sterilization in Scandinavia”, *The European Legacy* 3 (2006), 308.

⁵³ Michael Schwartz, “Biopolitik in der Moderne”, *Internationale wissenschaftliche Korrespondenz der deutschen Arbeiterbewegung* 3 (1995), 46, цит. по Edward R. Dickinson, “Biopolitics, Fascism, Democracy”, 6.

⁵⁴ Вж. Edward Dickinson, “Biopolitics, Fascism, Democracy”, 6.

⁵⁵ Daniel J. Kevles, *In the Name of Eugenics*.

⁵⁶ Gunnar Broberg, and Nills Roll-Hanses, eds. *Eugenics and the Welfare State: Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland*. Lansing: Michigan University Press, 1996.

⁵⁷ Nancy Stepan, *The Hour of Eugenics*.

⁵⁸ Marius Turda and Paul Weindling, eds. *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900 – 1940*. Budapest: Central European University Press, 2007; Christian Promitzer, Sevasti Trubeta and Marius Turda, eds. *Health, Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*. Budapest: Central European University Press, 2011.

включително и като част от международни институционална мрежи (евгенични общества, световни евгенични конгреси, разнообразни модуси на професионален обмен, научна продукция и специализирана периодика)⁵⁹.

Тази изследователска перспектива често се съвместява със съвременни методи на интелектуалната история. Така например текстовете на Ричард Солоуей върху взаимодействията между евгеничните и демографските политики във Великобритания⁶⁰, както и на Полин Мазумдар върху историята на британското евгенично дружество⁶¹ подчертават сложните преплитания между научни и политически решения в сърцевината на евгеничното движение във Великобритания. В тази оптика фокусът пада върху множествеността на персоналните мотиви на въвлечените научни агенти и често противоречивите им „открития“, оформящи проблемни научни ситуации без ясно очертани политически ориентири.

Настояването обаче предимно върху индивидуалните мотивации на научно-политически дейци като водеща анализа перспектива оставя заплетени по-сложните дискурсивни възли между власт и субективност и между формите на научна и политическа власт.

Медицинската нормализация в рамките на евгениката се прицелва както върху индивидуалния организъм, чиято телесност и душевност трябва да бъдат съпоставени с научните нормативи на наследствеността и биологичния подбор, така и към социалния организъм на нацията/раса, която трябва да бъде регенерирана чрез селекция и елиминация на негодните си индивидуални членове. Именно в тази двойна мишена – на индивида като част от националното тяло, се осмислят евгеничните усилия за „патологизиране на различието“ (Е. Р. Дикинсън). Реконструирането на националната общност е фундаменталното основание за есенциализирането на определени социално-икономически и исторически феномени. Така чрез „биологизацията на социалното“ (Улрих Хърбърт) и „биологизацията на националната принадлежност“ (Мариус Турда) евгениката „развихря“ биополитическото въображение на модерността. Държавата и индивидът се засрещат в безпрецедентен поход за прераждане, прочистване и

⁵⁹ Вж. напр. John Hunt, “Perfecting Humankind: A Comparison of Progressive and Nazi Views on Eugenics, Sterilization and Abortion”, *Linacre Quarterly* 66 (February 1999), 29-41; Marius Turda, *Modernism and Eugenics*; Alison Bashford and Philippa Levine, eds., *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

⁶⁰ Richard Soloway, *Demography and Degeneration: Eugenics and the Declining Birthrate in Twentieth-Century Britain*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1990.

⁶¹ Pauline Mazumdar, *Eugenics, Human Genetics and Human Failings: The Eugenics Society, Its Sources and Its Critiques in Britain*. Oxon: Routledge, 1992.

обновяване на идеализирана национална (и/или расова) общност⁶². Нещо повече, отделните евгенични пластове предлагат различни нива на свързване между научно-технологични инструменти на биовласт и културнополитически визии за модерност, идентичност, гражданство и историчност⁶³.

Според Мариус Турда различните форми на приложна евгеника се развиват на базата на три фундаментални принципа: 1/ ключовата роля на наследствеността за определяне на индивидуалното физическо състояние; 2/ връзката между биология, медицина и здравето на нацията; и 3/ политизацията на науката.

Според Даян Пол това, което обединява иначе разнородните национални евгеники, е артикулирането на грижата за превенция на биологичното израждане (дегенерация) в регенеративни проекти. Концепцията за дегенерацията е ключова за разбирането на евгениката, доколкото демонстрира връзките ѝ с модерните режими на знание, дава възможност за типологизиране и разграничаване на различните евгенични стратегии и не на последно място – колаборирането им със сродни биополитически дискурси. Преди всичко обаче дегенерационните теории, така както се потребяват в пресечните точки на близки стратегии на биовласт, моделират евгеничните аномални персонажи – индивидуални и колективни.

Понятието „дегенерация“ / „израждане“ се изработва като медицински термин в средата на XIX век от френския психиатър Бенедикт Огюстин Морел и се доразвива от други психиатри, като Валентин Манян във Франция и Вилхелм Грийзингер и Ричард фон Крафт-Ебинг в Германия⁶⁴. В класификационните схеми на Морел първото поколение на една израждаща се фамилия би било нервно, второто – невротично, третото – психотично, а четвъртото – имбецилно и осъдено на гибел. Дегенерацията протича като наследствен процес на постъпателен регрес на човешкото от определен нормален тип. Факторите на израждане образуват дълъг списък: алкохолизъм, венерически болести, нервни разстройства, сексуални девиации и мастурбация, нисък морал и престъпни склонности, лоши битови и трудови условия, модернистично изкуство и пр., и пр. Всички тези „социални злини“ се диагностицират като симптоми на упадъчната модерна култура. Нещо повече, причините и резултатите на израждането

⁶² Вж. Marius Turda, *Modernism and Eugenics*, 120.

⁶³ Така Мариус Турда дефинира евгениката като социална и културна философия на идентичността, предпоставена от модерните концептуални и технологични инструменти за регенерация на индивидуалния и колективния социален организъм (*Ibid.*, 13).

⁶⁴ Richard Wetzell, *Inventing the Criminal: A History of German Criminology, 1880-1945*. Chapel Hill, NC: UNC Press, 2000, 48.

са взаимозаменяеми, доколкото концепцията за дегенерация се основава на неоламаркианската теория за наследяване на придобитите в хода на социалното живеење характеристики. Така „средата“ се превръща в негативно означение на „природа“, корумпирана от модерната цивилизация⁶⁵, а обяснителните модели на дегенерацията комбинират факторите „среда“ и „наследственост“⁶⁶.

Наследствеността от своя страна се характеризира с „неопределен причинен лаксизъм“, който дава възможност за установяване на безкрайно гъвкави наследствени мрежи: „...не само някаква болест от даден тип може да предизвика у потомците болест от същия тип, но и (...) със също и толкова голяма вероятност, каквато и да е друга болест, от какъвто и да е друг тип“⁶⁷, включително поведенческа девиация.

Ключова роля в тази връзка има психиатрично валидираното понятие „състояние“: по наследство преминава не конкретно-определено заболяване, а само едно общо предразположение към заболяемост. Така могат да възникнат цели „порочно-престъпни родове“, в които предците на престъпниците са или душевно-болни, или алкохолици, или „недъгави вследствие злоупотребления и полови болести“, нищета и лоши хигиенни условия⁶⁸. И обратно: престъпността на родителите може да се унаследи от децата като предразположение към туберкулоза, душевна болест или просто „излишества в ядене, пиене и любов“⁶⁹. Чрез теорията на наследствеността психиатрията разширява властта си да интервенира в семейната сексуалност, като разпростира наследствената мрежа назад към прародителите и напред към потомците на девиантите. Така се постига „мета-соматизация“ на аномалното тяло⁷⁰. Н. Роуз подчертава, че дегенерацията е „принцип, който може да функционира както на равнището на индивидуалната жизнена история, така и през поколенията, и тези два фактора са реципрочно обвързани и взаимно усилващи се“⁷¹. Така теорията на дегенерацията се превръща в „пункт[а] на артикулирането между дисциплинарното и регулиращото, между тялото и населението“⁷².

Тази средищна функция на дегенерационната теория има психиатричен произход. В генеалогията на психично-девиантните персонажи Фуко демонстрира как

⁶⁵ Вж. Мишел Фуко, *История на лудостта в класическата епоха*. Плевен: ЕА, 1996, 491, 486.

⁶⁶ Paul Weindling, *Health, Race, and German Politics*, 82.

⁶⁷ Мишел Фуко, *Аномалните*, 360.

⁶⁸ Стефан Данаджиев, *Принципите на психическата хигиена*, 9.

⁶⁹ Пак там, 81.

⁷⁰ Мишел Фуко, *Аномалните: Цикъл от лекции 1974-1975*. София: Лик, 2002, 360-361.

⁷¹ Nicholas Rose, *The Psychological Complex*, 58.

⁷² Мишел Фуко, *Трябва да защитаваме обществото*, 285.

се ражда аномалната „душа“ – в съучастието на модерната психиатрия и юридическия дискурс, определящ отношението на лудостта към престъплението и дееспособността, а от друга страна – чрез интервенцията на психиатрично знание-власт в семейната сфера⁷³, както и чрез обвързването му с определени политически искания⁷⁴.

В тези многопосочни взаимодействия предметът на психиатрията – душевната болест, постепенно се депатологизира и се оказва подменен с „анормалността“ като скала на медикализирани форми на нездравост. Тази скала фиксира социалното качество на аномалните индивиди, степенувайки отклоненията им от средните стойности на морални и поведенчески норми. Психиатрията обаче не се задоволява с дисциплинарните ефекти на провежданата от нея медикализация като инструмент за нормализация – т.е (дис)квалифициране на (не)поправимите персонажи. В референции към „нормативното развитие“ на индивида тя изчислява и неговия коефициент на (при)годност за социално участие. Като филтрира индивидите съобразно „натурализирани“ стандарти за продуктивност, ефективност и културна ценност, тя реализира претенциите си да охранява социалното тяло от опасностите, произвеждани от аномалните. В това си качество на публична хигиена през XIX век психиатрията успява да кодира социалната опасност като душевна болест⁷⁵. А посредством наследствените механизми, инкорпорирани в дегенерационния дискурс, се легитимират в пълнота биополитическите ѝ заявки. Дегенератът се превръща в обобщена фигура на „медикализирания нормален“ и в този смисъл теорията за дегенерацията има решаващо значение за формулирането на „нозографията на аномалното“.⁷⁶ Като „обща инстанция за защита на обществото от опасностите, които го застрашават отвътре“ психиатрията съумява „действително да включи или по-скоро да предостави място на расизма“. Според тезата на Фуко той започва като „расизъм срещу аномалното“ – технология за селекция и елиминация на индивидите вътре в рамките на едно общество, без при това някога да е съществувала действителна вътрешно-свързана организация между ендемичния и етническият расизъм, особено преди възникването на нацизма”⁷⁷. В

⁷³ Фуко има предвид френския закон от 1838 г., който позволява семейството да иска въдворяване в лудница на свой член, ако той бъде психиатрично освидетелстван. По този начин семейната и психиатричната инстанция влизат в директен контакт, непосреден от задължителната дотогава юридическа процедура на запрещение. Вж. Мишел Фуко, *Аномалните*, 167-170.

⁷⁴ Става въпрос за теориите на Ломброзо, които придават на девиацията като белег на престъпност психиатрична валидност, и по този начин става възможно да се дисквалифицират политическите врагове като носители на биологична опасност. Вж. пак там, 175-178.

⁷⁵ Пак там, 137.

⁷⁶ Пак там, 361.

⁷⁷ Пак там, 363.

крайна сметка дискурсът върху дегенерацията, пренасяна от индивидуалния към колективния организъм, служи като основен инструмент на медикализация (и/или „расовизация“) в техниките на дисциплинарната и биополитическата нормализация.

Надхвърляйки обясненията на психиатричните феномени, постепенно употребите на понятието „израждане“ навлизат в криминологията, антропологията, естествените науки, евгениката, художествената и популярната култура. Следа от болезнената образност на дегенерацията можем да открием и в Кафкианската метафора на „преображението“. Европейски и американски интелектуалци и писатели, като Емил Зола, Макс Нордау, Х. Г. Уелс, Дж. Бърнард Шоу и мн. др. удължават списъка с причини-следствия на израждането⁷⁸. Като огледален ефект от преобръщането на еволюционистко-прогресистките схеми, концептът „дегенерация“ се превръща в еластична дискурсивна матрица. По думите на Даниел Пик дегенерацията обяснява всичко и нищо⁷⁹, циркулирайки между клиниката, романа, вестника и правителственото разследване. Тя предлага едновременно техническа диагноза и предсказание за расовата съдба⁸⁰; съдържанието ѝ може да побере практически всяка аналитична категория: индивид, семейство, класа, нация и, разбира се, раса⁸⁰.

Обемът на понятието „дегенерация“ се структурира различно в различни национални контексти. Докато във Франция то се използва най-често за означител на намалената раждаемост като най-тревожна патология във всички социални слоеве и следователно като национален синдром, в Италия криминалноантропологичната школа на Ломброзо и сие го използва като определение на едно регионално разстройство (темата за престъпния Юг). В Англия теорията на дегенерацията също се обвързва с темата за растящата престъпност, но проблемът на Ломброзо за регресивния и примитивен регион се пробразява в Англия като проблем на упадъчните и дисфункционални градове⁸¹. Работническите класи и градската беднота в индустриалните урбанистични центрове са стигматизирани като отговорни за ширещата се криминалност, умствена дефективност и постоянна зависимост от социални помощи. През 90-те години на XIX век градът се въобразява като хранителна среда за размножаването на една една суб-човешка класа на перманентно

⁷⁸ Вж. William Greenslade, *Degeneration, Culture, and the Novel, 1880-1940*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

⁷⁹ Daniel Pick, *Faces of Degeneration: A European Disorder, c. 1848 – c. 1918*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, p. 8.

⁸⁰ Robert Nye, “The Rise and Fall of the Eugenics Empire: Recent Perspectives on the Impact of Biomedical Thought in Modern Society”, *The Historical Journal* 3 (1993), 59.

⁸¹ Ibid.

пауперизирани същества, определяни като „резидиум“ (злотворен и болестотворен човешки отпадък). Проектите на социалната хигиена от началото на века за почистване на градските гета – за построяване на образцови жилища, почистване на улиците и др., се провалят. Категорията на пауперите се превръща в концентрат на всички възможни пороци. Деграцията на обитателите на големия град се разглежда вече не като резултат от начина на живот, който опорочава характера (и води до мързел, невъздържаност и пр.), а като вродена непълноценност и неприспособимост към социалната среда. Така при Галтън и следовниците му концепцията за израждането се смесва с евгеничната стратегия. Според последната най-бедните и мизерстващите (представители на работничеството) са социално безполезни, защото наследяват и възпроизвеждат уврежданията на своите родители, добити вследствие градския индустриален живот. При това те се размножават по-активно от способните и пълноценните (т.е. средната класа и елитите), така че вече не става въпрос за деграцията на града, а за дегенерация на расата. И изходът е не в подобряването на социалните условия, а в ограничаване на размножаването на дегенератите. В САЩ след Първата световна война централният дегенерационен персонаж, върху когото се съсредоточават усилията за евгенична нормализация, е емигрантът. Определени емигрантски групи, напр. от Гърция, Италия и Източна Европа, биват идентифицирани като преобладаващ контингент на американските институции за „слабоумни“ (*feeble-minded*). Въпросните проблемни групи са класифицирани като съставени предимно от генетично и социално по-низшестоящи индивиди.

В тази връзка централно значение за теорията на дегенерацията и евгеничните ѝ превъплъщения има категорията „слабоумие“. Изработена от модерната психохигиена, впоследствие тя е поета и от модерните психологически науки. Слабоумният е не просто един от многото евгенични персонажи, а играе главната роля в установяването на връзка между цялото множество от социални проблеми. Фигурата на слабоумния събира всички злини на дегенерацията (проектирани върху „расата“, „детето“, „пациента“, престъпника“) и става видима, изпъква в пресечената им точка⁸².

Евгеничните концепции за „дегенерацията“, „наследствеността“ и „обществената опасност“ се използват като взаимно свързани формули за справяне с индивиди, преценени като недостойни да бъдат инкопорирани в идеалния тип на

⁸² За значенията на „дегенерацията“ във Великобритания вж. Nicholas Rose, *The Psychological Complex*, 91-92.

„народния организъм“. Ако в евгенични термини израждането е израз на увеличения процент на наследствено-обременените⁸³, наследствеността е това „фантастично тяло на аномалиите“⁸⁴, което успоредява, от една страна, телесно и душевно „недъгавите“, а от друга – тях с аморалните или асоциалните, и в определени случаи – всички, по отношение на латентно предразположените към престъпност и „закоравелите“ рецидивисти. При това биологичният аргумент за конструиране на дегенерационните персонажи и регенерационните мерки спрямо тях се трансформира в зависимост от конкретните исторически обстоятелства.

Научното поле на евгеничният дискурс се захранва в края на XIX век от разнообразни, често оспорващи се и/или частично припокриващи се наследствени теории: ламаркианство, Дарвинизъм, Вайсманова теория⁸⁵ и Менделизъм⁸⁶. Основната конфликтна точка между тях е значението на фактора социална среда за моделиране на наследствените структури. Това е и една от основните линии, по които върви типологизирането на разнообразните евгенични теории, следхождащи Галтъновата. Прогенетични и социалнополитически подходи се свързват в разнообразни и сложни сечения помежду си. Обговарянето им протича в т.нар. дебати *nature vs. nurture* (свободно преведено като *наследствеността с/у средата*), които съпътстват цялата история на евгениката от втората половина на XIX век. Както подчертава Никълъс Роуз във връзка с британския случай, евгеничната стратегия, базирана централно върху наследствеността и репродуктивния контрол, първоначално „освобожда“ домейна „среда“ за дефинирането и реформирането ѝ в рамките на противоположна на евгеничната стратегия – тази на социалната хигиена. Същевременно опозицията между тях не трябва да се абсолютизира, доколкото двете стратегии се интегрират в общи административни схеми за приложението им. Неохигиенистският подход, който се надгражда върху реформите в публичното здравеопазване и им прибавя императивите на индивидуализираната превантивна медицина, става водещ през първото десетилетие на XX век. В сравнение с психоевгениката, която констатира отклонения и настоява за

⁸³ Любомир Русев, *Основни принципи на евгениката*. София: Полиграфия, 1934, 42.

⁸⁴ Мишел Фуко, *Аномалните*, 361.

⁸⁵ През 1885 г. Август Вайсман формулира теорията си за „зародишната плазма“, която включва половите клетки, и „соматоплазмата“, към която се отнасят останалите клетки на многоклетъчните организми. За разлика от преходната „сома“, зародишната плазма според Вайсман е неизменна и като такава се предава на следващото поколение в процеса на размножаването. Тъй като наследствената информация се пренася еднопосочно от зародишната към соматичната плазма, не е възможно унаследяване на придобитите белези. За да аргументира анти-лармаркианската си критика, Вайсман провежда известния опит с мишки, на които в продължение на много поколения реже опашките. Опитът илюстрира, че въпреки това дължината на опашките на потомците не се променя.

⁸⁶ Marius Turda, *Modernism and Eugenics*, 15.

сегрегация, новата социална хигиена е по-гъвкава и позитивна. Тя също се ползва от социалдарвинистки схеми за дисквалификация на индивиди, но разчита повече на усвояването на индивидуалното и семейното усвояване на поведенчески модели и хигиенни навици. Тази предпазващо-морализираща ориентация на неохигиенизма обуславя и по-добрата му съвместимост с либералните идеи за лична свобода и отговорност. Към края на Втората световна война обаче неохигиенната стратегия отслабва, а възходът на позитивната евгеника снабдява негативната с по-„мек“ и социално-приемлив коректив⁸⁷.

За разлика от английската евгеника, повлияна повече от Галтъновата биометрия, американската отдава приоритет на Мендел-Вайсмановите наследствени теории. На свой ред френската и повлияните от нея форми на т.нар. латинска евгеника (в Бразилия, Аржентина, Мексико) и евгениката в Гърция например се основават предимно на неоламаркианството, което залага на социални политики за моделиране на наследствеността. Оттук и предпочитанието към позитивноевгенични техники, свързани с демографски решения, приоритетно обгрижване на майчинството и детството, социална хигиена и отказ от прилагане на принудителни негативно-евгенични мерки⁸⁸.

Един от основателите на евгеничното движение във Франция е изтъкнатият професор по акушерство и гинекология Алфред Пинар (1844-1934), който свързва неоламаркианска евгеника, пронатализъм и медицина в т.нар. пуерикултура. Според Джейн Елън Крислър терминът е аналог на „агрикултура“⁸⁹ и означава научно култивиране на детето. Когато децата се възприемат като основен биологично-политически капитал на нацията, държавата се натоварва със задължението да регулира детското здраве“. Знанието за детското здраве се акумулира като „знание за репродукцията, съхраняването и подобряването на човешкия вид“.

⁸⁷ Nicholas Rose, *The Psychological Complex*, 82-86, 132-146.

⁸⁸ Вж. Nancy Stepan, *The Hour of Eugenics*, 16; Vassiliki Theodorou, and Despoina Karakatsani, “Eugenics and Puericulture: Medical Attempts to Improve the Biological Capital in Interwar Greece”, *Health, Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*, 299-325.

⁸⁹ Jane Ellen Crisler, *Saving the Seed: The Scientific Preservation of Children in France during the Third Republic*, PhD dissertation, University of Wisconsin-Madison, 77, цит. по Nancy Stepan, *The Hour of Eugenics*.

Български евгенични проекти: основни тенденции

Концептуалната карта на българските евгенични проекти е резултат от усвояването и адаптирането на западни биополитически модели от края на XIX до средата на XX век. В България, подобно на други европейски и американски държави, евгениката се лансира като набор от научни инструменти за справяне с междувоенната културна криза. Самата криза се транскрибира в биомедицински термини като „израждане“, т.е. своего рода заболяване на народния „организъм“. Ключовото понятие „израждане“ идва да означа междувоенната криза на колективната идентичност, чиито симптоми обаче датират от края на XIX век, когато се проявяват и първите форми на социална критика спрямо модернизацията в България. Така израждането артикулира и кризата на българската модернизация, в сложно съотнасяне към западната криза на модерността. Евгениката представя специфична версия на това, което Роджър Грифин нарича „програмен модернизъм“ – а именно, социално-трансформативна реакция срещу модерността, възприемана като декаденс⁹⁰.

Първите рефлексии върху израждането в България се появяват в края на XIX и началото на XX век. Те са разпръснати в различни дискурсивни полета и изразяват научни, политически и институционални тревоги спрямо „мъгляво дефиниран процес на биологичен и социален упадък“⁹¹. Немалка част от публикациите по темата представляват ревюта и руски преводи на статии от западни автори в научно-популярната преса (напр. „Медицинска беседа“). По този начин първоначалният внос на дегенерационни концепции се осъществява чрез тяхното „огледално четене“⁹². Появяват се и първите оригинални публикации на български автори, които засягат проблема за израждането и социалномедицинската му профилактика, вкл. и евгенични идеи. Като представителни трибуни на тези дискусии се очертават социалдемократическата преса („Ново време“) и социалхигиенистката („Съвременна

⁹⁰ Roger Griffin, “Modernity, Modernism, and Fascism”, 11-12.

⁹¹ Diane B. Paul, *Controlling Human Heredity*, 22.

⁹² За понятието „огледално четене“ (*mirror reading*) вж. Diana Mishkova, “In Quest of Balkan Occidentalism”, *CAS Sofia Working Paper Series* 1 (2007), 34, цит. по Christian Promitzer, “Degeneration, Darwinism and the Development of Eugenics in Bulgaria (1890-1929)”, *East Central Europe Journal* 38 (2011), 44-63.

хигиена“); както и експертни публикации на изтъкнатия офталмолог Константин Пашев⁹³ и един от основателите на българската психоневрология Стефан Данаджиев⁹⁴. В междувоенния период двамата стават едни от най-горещите застъпници на расовата хигиена и симпатизанти на крайно десни идеологически формули. Още в този ранен стадий на проникване на дегенерационни визии се проявяват общи концептуални тенденции, които ще бъдат доразвити и модифицирани по-сетне. А именно: социалнодарвинистка и неоламаркианска реторика при аргументирането на социални проблеми като имащи по-силно или по-слабо изразен биологичен субстрат и фокусиране на проблема за израждането върху ръста на т.нар. социални болести – душевни аномалности, алкохолизъм, туберкулоза и венерически заболявания, а отгук и призивът за хигиенизирането им чрез брачни забрани и медицинско освидетелстване. Това усилие на свой ред се легитимира чрез взаимно преливане между образите на наследствената слабост и обществената опасност, а отгук и смесването между проевгенични (херeditариански) подходи и прохигиенистки (енвайърменталистки) модели за борба с израждането чрез въздействие върху социалната среда. Тези модели „проиграват“ визията за народно израждане на сцените на града и селото в отсъствието на стабилен политико-идеологически референт (ляво/дясно). В контекста на цялостната икономическа, политическа и социална криза в междувоенния период популярността на евгеничните идеи нараства, създава се и евгенично дружество. През 1926 г. по инициатива на професора по зоология Стефан Консулов се създава „Общество за расово-хигиенични проучвания“ в София, в което членуват лекарят при Държавното чиновническо дружество Дамян Иванов, психиатърът Любомир Русев, икономистът и статистик Петър Пенчев, социологът Иван Кинкел. През 1928 г. този неформален интелектуален кръг се преименува на „Българско дружество за расова хигиена“. В него членува и известният хистолог и цитолог Асен Хаджиолов. Дружеството има кратко съществуване, но подновява дейността си през 1934 г., за което новото политическото управление в страната се разглежда като благоприятна предпоставка. В новото

⁹³ К. Пашев (1873-1961) завършва медицина в Лион, където защитава и докторат (1899). В периода 1898-1906 г. специализира офталмология в Лион, Париж, Берлин и Лондон (вж. Михаил Арнаудов, *Алманах на Софийския университет Св. Климент Охридски. Животописни и книгописни сведения за преподавателите*. 2. изд. За петдесетгодишнината на университета. 1888-1939. София: Придворна печатница, 1940, 442-443). През 1930-те години той заявява симпатиите си към германската расова хигиена в редица публикации, особено тези в списание „Офталмологичен преглед: медицинско-обществено списание за борба против слепотата“, на което е главен редактор.

⁹⁴ Ст. Данаджиев (1866–1943) завършва медицина (1893 г.) и специализира психиатрия във Виена (1893-1894), а в периода между 1901 и 1924 г. е завеждащ невропсихиатричното отделение към Университетската (Александровска) болница – Иван Петровски, *Съвременното българско здравеопазване от 1877 г. до наши дни*. София: ИК „ДНК“, 2001, 299-300.

„Българско дружество за евгеника (расова хигиена)“ членуват още антропологът и педиатър проф. Стефан Ватев, професорът по наказателен процес и основател на криминологията в България – проф. Никола Саранов, проф. К. Пашев и др.

Независимо от факта, че евгениката в България не е фундирана във влиятелни научни общества, много от нейните последователи заемат високи и авторитетни позиции в държавната институционална система. Има обаче и други горещи привърженици на расовата хигиена, които не членуват в едноименни дружества – напр. д-р Стефан Данаджиев. Трета група участници в евгеничните проекти и дебати членуват в конкурентното „Дружество за хигиена и предпазна медицина“, активно през 1930-те години, под председателството на основателя на катедра „Хигиена“ към Медицинския факултет – проф. Тошко Петров⁹⁵.

В текстовете на българските поддръжници на евгениката „дегенерацията“ се превръща в централна тема. Германската расова хигиена в лицето на Вилхелм Шалмайер, Алфред Пльотц, Юген Фишер, Фриц Ленц и др., упражнява най-силно влияние върху българските последователи на евгенични идеи. В навечерието и по време на Втората световна война германското културно-политическо влияние достига върхната си точка. Въпреки доминацията на немската расова хигиена местният подход към западните източници на евгенично знание е комбинативен – трансферират се понятия от различни страни и научни традиции⁹⁶.

В тази връзка се оформят две основни стратегии – евгеничната и социалхигиеничната, едната по-радикална, другата по-умерена, които се хибридизират помежду си. Подходът на евгениката, представен най-ярко от Ст. Консулов, К. Пашев и Л. Русев, придава централна роля на наследствеността (в съответствие с генетичната теория на Аугуст Вайсман), в частност на „порочната наследственост“ – като причина за израждане. Отгук и възраждането се прививда като възможно главно чрез коригиращи интервенции в „наследствената маса“ (позитивна и негативна евгеника). Във визията на социалната хигиена (силно повлияна от неоламаркианската теория за наследяването) израждането е резултат от социални причини и следователно централна роля има коригиращото въздействие върху

⁹⁵ Т. Петров (1872-1942) завършва медицина в Женева и защитава докторат в медицинския институт в Лион (Михаил Арнаудов, *Алманах*, с. 467).

⁹⁶ За подобен подход във финландската евгеника вж. Marjatta Hietala, “From Race to Sterilization: The Eugenics Movement in Finland”, *Eugenics and the Welfare State*, eds. Gunnar Broberg and N. Roll-Hansen, 247; за румънската евгеника вж. Marius Turda, “‘To End the Degeneration of the Nation’: Debates on Eugenic Sterilization in Interwar Romania”, *Medical History* 1, 2009, 77-104.

социалната среда (социална политика). Същевременно конструкциите на наследствеността и социалната среда се преплитат по начин, по който трудно биха могли да се разграничат. Симпатизантите на евгениката лансират хибридни конструкции като „временна наследственост“, мутационната теория на Хуго де Вриз и преди всичко концепцията на германския расов хигиенист Фриц Ленц за „идиокинетичните фактори“: венерически болести, туберкулоза, алкохолизъм⁹⁷. Това са външни фактори с въздействие върху „зародишната плазма“ („идиокинезата“). Дори Консулов и Русев признават необходимостта от подобряване на средата – създаване на добри жизнени условия на родителите, равна възможност за проява на добрите наследствени способности (доколкото тъкмо средата е техен катализатор)⁹⁸.

Изострянето на културната криза след Първата световна война втвърдява евгеничните платформи, които се обвързват с расистки идеологии и авторитарни политически режими. Военният контекст на културния опит за човека разколебава статуса на автономния либерален субект. Войните конструират монументални образи на „масовия човек“⁹⁹, които абсорбират крехката ценност на индивидуалното в призови за заздравяване на националната телесност и духовно възраждане.

Императивът за създаване на здрава и силна раса на Балканите изпълнява консолидационните си функции с жестиката на антилиберализма: „Индивидите умират, но расата живее“ – пише Л. Русев през 1925 г. – „Да се увреждат нейните интереси, това трябва да се смята като посегателство върху една светиня“¹⁰⁰. Преводът на екстатичните военни метафори върху преживяването на следвоенния свят компрометира като повърхностни идеологеми ценностите на личността и „тоя лош агент на разложението – добросъвестността“¹⁰¹. Затова и „обезплодяването“ се разглежда като изпълнена с върховен смисъл жертва на индивида в името на сакрализирания колектив: „Нека не се забравя максимата: всеки има право на живот, но

⁹⁷ Според концепцията за „временната наследственост“ определени ефекти на средата имат ограничен наследствен ефект – т.е. проявяват се и в следващите няколко (но не повече) поколения. Според теорията за мутациите известни силни въздействия на различни външни фактори могат да породят наследствени изменения (мутации) в организмите. Вж. Любомир Русев, *Основни принципи на евгениката*, 14, 21, 63-4; Любомир Русев, „Мерките на расовата хигиена“, *Здравна просвета* 39 (1927), 3; Стефан Консулов, „Еволюционното учение в днешната биология“, *Природа и наука* 5/6 (1930/31), 65-66, и др.

⁹⁸ Вж. Любомир Русев, *Основни принципи на евгениката*, 63-4.

⁹⁹ Иван Еленков, *Родно и дясно: Принос към историята на несбъднатия „десен проект“ в България от времето между двете световни войни* София: Лик, 1998.

¹⁰⁰ Любомир Русев, *Основни принципи на евгениката*, 65.

¹⁰¹ Г. Беловски, „Престъпността и борбата с нея“, *Списание на дружеството за борба с престъпността*, 3-6 (1927), 106.

не всеки има право да създава живот и увеличава фалангата на асоциалните и то в името на един криворазбран хуманизъм¹⁰².

Изкуплението и освещаването на колективното тяло налага „здравата ръка” на социалните хирурзи да кастрира уродливите му членове. Според позицията на К. Пашев: „Забраната да не се вреди другиму не е ограничение правата на личността, а подсещането ѝ за изпълнение на дълга си. В това направление евгениката ще се улесни много от въвеждането принципа на националния солидаризъм. Този принцип, който е (...) единственият и най-благоприятен за затвърдяването на една съвременна държава, ще развие съзнанието на народа към дълга. Той ще улесни и лекаря в тази му нова и трудна евгенична задача – не да търси сам недъгавите като стражар сред народа, а народът да го търси като негов учител и благодетел, който има благородната цел да го освободи от веригите на с нищо неоправданото днес порочно и болестно наследство¹⁰³.

Текстът на Пашев определя ценностните йерархии и етическите императиви по *оста: индивид – народ – интелигенция – държава*. Националният солидаризъм задава измеренията на индивидуалния дълг и полага възможната свобода на личността единствено в границите на „Държавата“ – при това с посредническата роля на „народната” интелигенция. Нейният и на индивида „дълг“ се засрещат в общностно-егалитарните си определения. Така позицията на експертния статус се проектира като възлово звено между народа, който чрез евгенично претворяване ще бъде въздигнат до идеалния си статус, и държавата като „собственик“ на законодателния дискурс, който трябва да трансформира това преобразуващо действие в императивно предписание. „Телесното“ и „душевното” са иззети от персонална грижа, за да бъдат дисциплинирани в Закона като абсолютен авторитет. Той е наложителен „за невежия и безсъвестния, увековечаващ наследственото си страдание¹⁰⁴.

Обвързването на евгениката с авторитарни и тоталитарни политически дискурси е съпътствано от размиването на границата между частно и публично пространство. Индивидуалната хигиена се подчинява на расовата (А. Пльотц), а етосът на автономния персонален избор, вкл. в областта на възпроизводството, е субординиран спрямо нов

¹⁰² Мирчо Сираков, Начала на расовата хигиена и организацията на труда като евгеничен проблем, *Известия на Главна дирекция по труда и института за общественно осигуряване*, 5/6 (1943), 13. Вж. и Константин Пашев, „Наследствената слепота и германския закон за евгеничното обезплодяване“, *Офталмологичен преглед* 3 (1934), 70.

¹⁰³ Константин Пашев, „Наследствената слепота“, 80.

¹⁰⁴ Пак там, 71.

колективистки евгеничен етос. Евгениката е призвана да осъществи научно синтеза на народностната интеграционна теория със силовия инструментариум на държавата.

Мнозинството български евгеници считат стерилизацията за подходяща мярка, поне в определени случаи. Същевременно в контекста на критиките срещу радикалните мерки на евгениката повечето смятат въвеждането ѝ за преждевременно¹⁰⁵ („много по-важни и по-належащи, особено за нас, са другите евгенични мерки“¹⁰⁶). Ето защо на ранния етап от развитието на евгениката в България привържениците ѝ възприемат един по-предпазлив подход на постепенна промяна. Тя изисква преди всичко масова евгенична просвета и популяризация на „евгеничния миросглед и биологичния начин на разглеждане на социалните промени“, въвеждане на (първоначално доброволно) предбрачно медицинско освидетелстване, позитивно-евгенични поощрения спрямо многодетните семейства и „здравите и жизнеспособни елементи“, образователни промени, но най-вече – борба със социалните болести (венерически, алкохолизъм, туберкулоза и пр.) като фактори на израждането¹⁰⁷. В тези общи линии социалхигиенистката и евгенистичната програми съвпадат.

Конкретните форми и степени на тяхното осъществяване са въпроси, изискващи отделни изследвания. Плодотворна посока за реконструкцията и осмислянето на биополитическите проекти и практики в България до Втората световна война предлага фукоянската парадигма, в това число разбирането, че отношенията на власт-знание не се структурират от индивидуалните волеви интенции на говорещите субекти, а самата субективност се произвежда в дискурсивни режими на истина. Същевременно изследванията на биополитиките биха се обогатили от внасянето на един допълващ ракурс спрямо фукоянския, който се стреми да улови хибридизациите между медицинско-политически норми, дискурсивни актове и персонални позиции в битки за знанието-като-власт. Това означава да се отчитат професионалният и институционалният бекграунд на конкретни дейци и привързаностите им към определени концептуални мрежи, вкл. интернационални, като фактори в овладяването и разпределението на научно-политическото поле. С други думи подобен анализ държи

¹⁰⁵ Вж. Стефан Консулов, *Просветната политика у нас*, София: Печ. „Глушков“, 1938, 94; Любомир Русев, „Задачи и средства на евгениката“, *Здравна просвета* 8 (1935), 1; Стефан Данаджиев, *Принципите на психическата хигиена*, 223, и др. Според позицията на „Българско дружество за евгеника (расова хигиена)“, изразена в неговия вестник „Народ и потомство“, 1935, № 2, с. 4: „Разбира се, не може още сега да се приложи една евгенична програма в голям мащаб. Това, което може и което трябва да се направи сега, е да се проучат евгеничните мерки и постепенно и предпазливо да се пристъпи към приложението на някои от тях“.

¹⁰⁶ Вж. секция „Книжнина“ на в. *Народ и потомство* 3 (1935), 4.

¹⁰⁷ Пак там. Вж. и анонимната статия „Евгенични обезплодявания“, *Народ и потомство* 4 (1935), 1.

сметка за специфичните теоретични и професионални позиции, които задават легитимационния и инструменталния ресурс на евгениката. Този ресурсен потенциал се усвоява от представители на експертни елити за „нормализиране“ на локални социални проблеми в адаптирани към тях научни термини.

В този смисъл може да се обобщи, че евгеничните стратегии се характеризират с хетерогенност и синкретизъм, защото са резултат от *mazeway resynthesis* (пренареждане на културни образци)¹⁰⁸. Разнородни традиционни и новоучредени културни кодове се комбинират, за да подсигурят създаването на нов „общностен *nomos*“¹⁰⁹. Конкретните значения на евгеничната реторика и практика са зависими от спецификите на националните култури, към които се адаптират.

Евгеничният дискурс произвежда критика спрямо модерните стилове на живот, но в модерни термини, от мястото си на вписаност в проекта на модерността. В сложното вращаване между просвещенския императив за прогрес, гарантиран от „героизма“ на рационалното научно знание, от една страна, и романтичните теми за връщане към естественото състояние на природния човек и апологията на рустиката, от друга страна, евгеничните проекти демонстрират напреженията и противоречията на „множествените модерности“.

¹⁰⁸ Roger Griffin, “Modernity, Modernism, and Fascism”, използва психоаналитичния термин *mazeway resynthesis* като метафорична отпратка към необходимостта да се прокарат нови маршрути през лабиринта от съществуващи културни образци, за да се преодолее психологическа и културна дезинтеграция. Такъв процес на преработка („ресинтезиране“) на хетерогенни образци като изход от междувоенната криза предполагат и проектите за оздравяване на разпадащата се колективна идентичност.

¹⁰⁹ Пак там, 14.

Библиография:

Арнаудов, Михаил. *Алманах на Софийския университет Св. Климент Охридски. Животописни и книгописни сведения за преподавателите. 2. изд. За петдесетгодишнината на университета. 1888-1939.* София: Придворна печатница, 1940.

Беловски, Г. „Престъпността и борбата с нея“, *Списание на дружеството за борба с престъпността*, 3-6 (1927), 95-106.

Боев, Никола. *Принципи на душевната хигиена.* София: Художник, 1934.

Данаджиев, Стефан. *Принципите на психическата хигиена.* София: Художник, 1935.

Дъглас, Мери. *Чистота и опасност. Анализ на понятията за омърсяване и табу.* София: Лик, 2005.

„Евгенични обезплодявания“, *Народ и потомство* 4 (1935), 1.

Еленков, Ив. *Родно и дясно: Принос към историята на несбъднатия „десен проект“ в България от времето между двете световни войни.* София: Лик, 1998.

Консулов, Стефан. *Изразждането на културното човечество. Борба с изразждането.* София: Популярна наука, 1928.

Консулов, Стефан. „Еволюционното учение в днешната биология“, *Природа и наука* 5/6 (1930/31), 65-66.

Консулов, Стефан. *Просветната политика у нас.* София: Печ. „Глушков“, 1938.

Пашев, Константин. *Наследствената слепота и германския закон за евгеничното обезплодяване“, *Офтамологичен преглед* 3 (1934), 69-81.*

Петровски, Иван. *Съвременното българско здравеопазване от 1877 г. до наши дни.* София: ИК „ДНК“, 2001.

Русев, Любомир. „Мерките на расовата хигиена“, *Здравна просвета* 39 (1927), 3.

Русев, Любомир. *Основни принципи на евгениката.* София: Полиграфия, 1934.

Русев, Любомир. „Задачи и средства на евгениката“, *Здравна просвета* 8 (1935), 1.

Саранов, Никола. „Една съвременна проблема на расовата хигиена и на криминалната политика“, *Просвета* 1 (1937), 35-46.

Сираков, Мирчо. Начала на расовата хигиена и организацията на труда като евгеничен проблем, *Известия на Главна дирекция по труда и института за обществено осигуряване*, 5/6 (1943), 11-18.

Фуко, Мишел. *История на сексуалността. Том I: Волята за знание.* Плевен: ЕА, 1993.

Фуко, Мишел. *История на лудостта в класическата епоха.* Плевен: ЕА, 1996.

Фуко, Мишел. *Аномалните: Цикъл от лекции 1974-1975.* София: Лик, 2002.

Фуко, Мишел. *Трябва да защитаваме обществото. Цикъл от лекции в Колеж дьо Франс 1975-1976.* София: Лик, 2003.

Момчил, Христов. „Генеалогия на биополитиката“, *Социологически проблеми* 1/2 (2006), 252-269.

Adams, Mark. “Toward a Comparative History of Eugenics”, *The Wellborn Science: Eugenics in Germany, France, Brazil, and Russia*, ed. Mark Adams. Oxford: Oxford UP, 1990, 217-226.

Bashford, Alison and Philippa Levine, eds. *The Oxford Handbook of the History of Eugenics.* Oxford: Oxford University Press, 2012.

Bauman, Zygmund. *Modernity and the Holocaust.* Cambridge: Polity Press, 1989.

Broberg, Gunnar and Nils Roll-Hanses, eds. *Eugenics and the Welfare State: Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland.* Lansing: Michigan University Press, 1996.

Bucur, Maria. *Eugenics and Modernization in Interwar Romania.* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2002.

Crisler, Jane Ellen. *Saving the Seed: The Scientific Preservation of Children in France during the Third Republic*, PhD dissertation, University of Wisconsin-Madison.

Dickinson, Edward Ross. “Biopolitics, Fascism, Democracy: Some Reflections on Our Discourse about ‘Modernity’”, *Central European History* 37 (2004), 1-48.

Dikötter, Frank. “Race Culture: Recent Perspectives on the History of Eugenics”, *The American Historical Review* 2 (1998), 467-478.

- Eley, Geoff.** "What is Cultural History?", *New German Critique* 65 (1995), 19-36.
- Eley, Geoff.** "Introduction 1: Is There a History of the Kaiserreich?", *Society, Culture, and the State in Germany, 1870-1930*, ed. Geoff Eley. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996.
- Engs, Ruth C.** *The Eugenics Movement: An Encyclopedia*. Westport, CT.: Greenwood Press, 2005.
- Foucault, Michel.** *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977-1978*, trans. Graham Burchell. New York: Palgrave Macmillan, 2009.
- Fritzsche, Peter.** *Germans into Nazis*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1998.
- Greenslade, William.** *Degeneration, Culture, and the Novel, 1880-1940*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Griffin, Roger.** "Revolution from the Right: Fascism", *Revolutions and the Revolutionary Tradition in the West: 1560 – 1991*, ed. Dorothy Parker. London: Routledge, 2000, 185-201.
- Griffin, Roger.** "Modernity, Modernism, and Fascism: A 'Mazeway Resynthesis'", *MODERNISM/modernity*, vol. XV (2008), 11-14.
- Herf, Jeffrey.** *Reactionary Modernism: Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Hunt, John.** "Perfecting Humankind: A Comparison of Progressive and Nazi Views on Eugenics, Sterilization and Abortion", *Linacre Quarterly* 66 (February 1999), 29-41.
- Kevles, Daniel J.** *In the Name of Eugenics: Genetics and the Uses of Human Heredity*, 2nd edn., New York: Alfred A. Knopf, 1985.
- Kühl, Stefan.** *The Nazi Connection: Eugenics, American Racism, and German National Socialism*. New York: Oxford University Press, 1994.
- Largent, Mark A.** *Breeding Contempt: The History of Coerced Sterilization in the United States*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 2011.
- Mazumdar, Pauline.** *Eugenics, Human Genetics and Human Failings: The Eugenics Society, Its Sources and Its Critiques in Britain*. Oxon: Routledge, 1992.

Mosse, George L. *The Crisis of German Ideology*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1966.

Nye, Robert. “Historiographical Reviews. The Rise and Fall of the Eugenics Empire: Recent Perspectives on The Impact of Biomedical Thought in Modern Society”, *The Historical Journal* 3 (1993), 687-700.

Nye, Robert. “The Rise and Fall of the Eugenics Empire: Recent Perspectives on the Impact of Biomedical Thought in Modern Society”, *The Historical Journal* 3 (1993), 687-700.

Paul, Diane B. “Eugenics and the Left”, *Journal of the History of Ideas* 45 (1984), 567-590.

Paul, Diane B. *Controlling Human Heredity: 1865 to the Present*. Atlantic Highlands, N. J.: Humanities Press, 1995.

Peukert, Detlev. “The Genesis of the ‘Final Solution’ from the Spirit of Science”, *Reevaluating the Third Reich*, eds. Childers, Thomas and Jane Caplan New York: Holmes and Meier, 1993, 234-252.

Philip R. Reilly. *The Surgical Solution: A History of Involuntary Sterilization in the United States*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1991.

Pick, Daniel. *Faces of Degeneration: A European Disorder, c. 1848 – c. 1918*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Poore, Carol. *Disability in Twentieth-Century German Culture*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2007.

Porter, Diane, ed. *Social Medicine and Medical Sociology in the Twentieth Century*. Amsterdam-Atlanta, GA: Rodopi, 1997.

Promitzer, Christian Sevasti Trubeta and Marius Turda, eds. *Health, Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*. Budapest: Central European University Press, 2011.

Rose, Nicholas. *The Psychological Complex: Psychology, Politics and Society in England, 1869-1939*. London: Routledge & Kegan Paul, 1985.

Soloway, Richard. *Demography and Degeneration: Eugenics and the Declining Birthrate in Twentieth-Century Britain.* Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1990.

Stepan, Nancy. *The Hour of Eugenics: Race, Gender, and Nation in Latin America.* Ithaca, NY: Cornell University Press.

Stern, Fritz. *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of Germanic Ideology.* Berkeley: University of California, 1961.

Theodorou, Vassiliki and Despoina Karakatsani. “Eugenics and Puiericulture: Medical Attempts to Improve the Biological Capital in Interwar Greece”, *Health, Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*, 299-325.

Turda, Marius and Paul Weindling, eds. *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and Southeast Europe, 1900 – 1940.* Budapest: Central European University Press, 2007.

Turda, Marius. *Modernism and Eugenics.* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.

Weikart, Richard P. *From Darwin to Hitler: Evolutionary Ethics, Eugenics, and Racism in Germany.* Basingstoke: Palgrave, 2004.

Weindling, Paul. *Health, Race, and German Politics between National Unification and Nazism.* Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Weingart, Richard. “Eugenics – Medical or Social Science?”, *Science in Context* 8 (1995), 197-207.

Weiss, Sheila F. *Race Hygiene & National Efficiency: The Eugenics of Wilhelm Schallmayer.* Berkeley – Los Angeles – Oxford: University of California Press, 1987.

Wetzell, Richard. *Inventing the Criminal: A History of German Criminology, 1880-1945.* Chapel Hill, NC: UNC Press, 2000